

Євген ЛУНЬО

ПОЛЬСЬКА АНТИРАДЯНСЬКА ФОЛЬКЛОРНА САТИРА В УКРАЇНСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Yevhen LUNYO. On Polish Anti-Soviet Folklore Satire in Ukrainian Surrounding.

Фольклорна сатира була одним з тих дієвих засобів, що його у ХХ ст. українська нація широко застосувала в ідейно-політичній боротьбі за власну незалежну державу. Ця мистецька зброя розвинулася настільки плідно, що почала проявлятися різною мірою у переважній більшості жанрів усної словесності. Її гостре образне жало спрямовувалося передовсім проти усіх зовнішніх ворогів, чия експансіоністська загарбницька політика була основною перешкодою українцям відновити національну державність на власній етнічній території.

Одна з ознак динамічного процесу побутування фольклорної сатири проявилася у тому, що в силу певних суспільно-політичних обставин українці навіть запозичували подібну творчість у своїх сусідів. Так, поряд з численними творами антипольської сатири в українському середовищі, передовсім на прикордонні, побутувала й низка зразків польської антирадянської, антимосковської сатири. Це оригінальне явище українсько-польських уснопоетичних взаємин якраз і є об'єктом нашого зацікавлення.

Матеріали, що маємо їх у своєму розпорядженні, ми зібрали упродовж чотирьох останніх років у контексті широкого монографічного дослідження "Українська народнопоетична політична сатира ХХ ст.". Майже всіх їх ми записали власноручно. Територія наших польових обстежень – це Яворівський р-н Львівської обл., що безпосередньо межує з республікою Польща, це місто Львів, яке згідно з статистичними даними є найбільшим культурно-освітнім центром українсько-

польського прикордоння, а також прикордонний повіт Устрикі Долішні – українська етнічна земля у складі Республіки Польща. Поодинокі твори ми почерпнули в друкованих джерелах.

За цей не надто тривалий час і на обмеженій, вибірковій території ми записали понад півтори десятки різних за жанром текстів. Специфіка і методика наших записів також дає нам підстави стверджувати, що у нашому розпорядженні є лише якась окрема незначна частина тієї польської антирадянської фольклорної сатири, що проникла й побутувала у ХХ ст. та продовжує побутувати далі в українському середовищі. Отож вона ще чекає на своїх збирачів та дослідників і, сподіваємось, невдовзі наука поповниться ще низкою цікавих оригінальних зразків.

Водночас якась частина незафіксованих текстів, цілком можливо, вже безповоротно затратилась, оскільки фольклорна сатира є динамічною реакцією на актуальні суспільно-політичні явища, і так само активно зникає із побутування, будучи змушеною поступитися місцем поетичній реакції на нові події та явища.

І все ж, вже навіть матеріали, які ми зібрали, дають підстави стверджувати, що вони становлять певне своєрідне явище українського фольклорного процесу ХХ ст., яке вартує спеціальної уваги дослідників.

Наша стаття, наскільки нам відомо – це перша спроба дослідити польську антирадянську фольклорну сатиру в українському середовищі. Зазначимо, що перед тим це питання, але в дещо іншому аспекті й форматі, ми розглядали у своїй доповіді "Польська антирадянська фольклорна сатира на українсько-польському пограниччі" на науковій конференції "Антропология пограниччя. Польсько-українське сусідство", що 27 і 28 лютого 2009 р. відбулася в Інституті етнології і культурної антропології Варшавського університету. У пропонованій статті ми збільшили фактологічну базу, а також вдалися до глибшого аналізу деяких творів.

Передовсім маємо на меті задекларувати дане явище як окремий об'єкт наукових студій. На основі аналізу більшості наявних у нас творів збираємося розкрити їхній ідейно-тематичний зміст, художньо-поетичні особливості. Важливим буде також по можливості простежити генезу проникнення і динаміку побутування їх в україн-

ському середовищі, побачити, які при цьому відбулися структурні, смислові і мовні зміни.

Попри питання, на які збираємося відповісти, також хочемо поставити й ряд питань, сподіваючись на майбутнє одержати на них відповіді як від українських, так і польських колег. Найперше прагнемо повернути їхню увагу до цього своєрідного явища й активізувати подальше його розпрацювання. Зокрема провести інтенсивніше польові обстеження, передовсім у тих місцевостях, де автор не мав змоги цього зробити. Варто було б з'ясувати, чи зустрічається українська антирадянська народна сатира у польському середовищі. Можливо, хтось з польських колег цим уже цікавиться. Також варто б у співпраці з польськими колегами простежити спільності й відмінності, з якими сприймається ідейно-художній зміст одного й того ж твору у польському й в українському середовищах.

Сподіваємося, що результати нашого дослідження зроблять певний вклад у актуальне й на сьогодні маловивчене питання українсько-польських фольклорних взаємин, як і прислужаться до більш об'єктивного висвітлення складних і суперечливих, нерідко все ще трактованих з обох сторін тенденційно суспільно-політичних стосунків між українською і польською націями у ХХ ст., осмислення ними московсько-комуністичного експансіонізму.

Щодо питання генези, то слід констатувати, що польська антирадянська фольклорна сатира в українському середовищі з'явилася не як раптове і штучно привнесене явище. Вона є закономірним наслідком тривалих і тісних українсько-польських культурних взаємин, у тому числі й у сфері уснопоетичної творчості. Якщо на рівні ідейно-політичному між поляками як загарбниками й колонізаторами та українцями як поневоленими й пригнобленими тривали протистояння й відбувалися конфронтації, то у сфері культури стосунки не були такими антагоністичними, а навіть приходило до запозичень й обміну духовними цінностями. І внаслідок вікових сусідських міжетнічних контактів на побутовому рівні, і в результаті інтенсивної політики колонізації на окупованих українських землях українське населення у міжвоєнній Польщі настільки володіло польською мовою, що могло без особливих труднощів користати з польських культурних надбань.

Як наслідок у його духовній скарбниці посіла певне місце й польська усна словесність. Найперше це численні зразки традиційного фольклору у його різних пісенних і прозових жанрах.

Далі, у першій пол. ХХ ст. в українському середовищі вже розвинулося таке явище, як українська польськомовна фольклорна сатира на польську окупаційну державу і на поборювання поляками українських державотворчих діянь. Це, зокрема, кількаваріантна пародія гимну "Єще Польска не згінела", а також перетекстівки сатиричного спрямування деяких польських і українських коляд: "Сьруд ноцней ціши", "Гей там у Берліні", окремі зразки моностроф, паремій та інше.

І накінець один з напрямків українсько-польських народнопоетичних взаємин розвинувся у запозиченні й творчому засвоєнні польського антирадянського фольклору. Суспільно-історичним підґрунтям цього явища послужило усвідомлення Радянського Союзу, цієї московсько-комуністичної імперії, як спільної перепони на шляху до реальної незалежності обох етносів. Звідси і залучення до протистояння цьому основному ворогові усіх доступних засобів ідейно-політичної зброї.

Хоча у мистецтві художній час не завжди є співвідносним з часом історичним, наш аналіз показує, що польська антирадянська сатира, передовсім та, яка проникла в українське середовище, відображає й осмислює історичні реалії, починаючи від радянської окупації Західної України (а можливо, навіть від польсько-радянської війни 1920 р.) і до розпаду Радянського Союзу.

Один з перших відомих нам творів польської антирадянської народної сатири виник під час першої московсько-комуністичної окупації Галичини 1939-41 рр., і з дуже великою ймовірністю, саме у Львові. Це така ось загадка: "В червоній беретці, з кроліка жакетці, сукенка бальова, до низу кльошова, зелені панчошки, на ногах калюшки, штири метри сракі – повідь, хто то такі"¹.

Про польське походження наведеного тексту вказує і його народно-побутовий переклад з виразними ознаками фонетичних і лексичних полонізмів, і заувага самої виконавиці². Хоча нам відомо про побутування серед українців цього тво-

¹Харчишин О. Советська дійсність у фольклорі львів'ян: Нарис.- Львів, 2006.- С. 16.

²Там само.

ру і польською мовою, ми спеціально подаємо тут запис нашої колеги Ольги Харчишин з 1999 р., аби проілюструвати явище українізування польської народної сатири.

Прикметно, що цей процес перекладання на українську мову найбільше відбувався саме на початках засвоєння українцями сусідської сатиричної творчості. Очевидно, справа тут у тім, що на перших порах увага акцентувалася передовсім на ідейно-тематичному змісті, а польська мова ще не виробила собі місця у системі української сатиричної естетики. Вона була тоді ще звичайним явищем, сама по собі асоціювалася з поляками як з національно-політичними ворогами. Крім цього, ще й більшовицька пропаганда, виходячи зі своїх інтересів, роздмухувала карту поляків як чужоземних панів-експлуататорів українського трудового люду.

Пізніше, з віддалі часу, польська мова в українській народнопоетичній творчості почала набувати ролі художніх прийомів та засобів і в цьому плані виражала новаторство. Також підкреслювала інтернаціональність опору московсько-комуністичній системі, за її допомогою досягався ефект міжетнічної консолідації. Між іншим, питання про місце і роль тієї чи іншої іноземної мови у поетичній системі української фольклорної сатири ми вже почасти розглядали у статті "Пародія як жанр народнопоетичної сатири"³.

До речі, в українському середовищі побутовала й російська політична сатира – і це явище теж зазнавало етнічну консолідацію українців і росіян у протистоянні комуністичній системі. Цікаво, що при цьому і російський народ трактував цю злочинну систему як чужу, нав'язну йому іншим етносом.

Вертаючись до вище наведеного тексту, зазначимо, що паралельно й в українців виник дуже подібний (можливо, це навіть різновиди) твір на таку ж тематику:

Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні,
Спідниця – кльош,
На нозі кальош,

³Луньо Є. Пародія як жанр народнопоетичної політичної сатири // Актуальні проблеми української літератури і фольклору: Наук. зб.-Випуск 10 / Редкол. С.В.Мишанич (відп. ред.) та ін.- Донецьк: ДонНУ, 2006.- С. 50-53.

На голові беретка –
Видно, що советка⁴.

При цьому можна говорити про свого роду мистецьке змагання між українцями і поляками, взаємне стимулювання одні одних до сатиричного змалювання радянської влади.

І в першому, і в другому наведених текстах маємо поетичну конфронтацію між двома проекціями на жіночу красу; з одного боку – демократичної, естетизованої, вільної у своєму вираженні, і з іншого боку – радянської, обмеженої приматом ідеї та політики над естетикою. Львів з його неофіційним статусом східноєвропейського Парижа плекав культ жіночої краси. У 1930-их рр. тут широко побутувала приповідка: "Чи пані є пані, чи пані служить у пані"⁵, мовляв, за красою й елегантністю служницю важко відрізнити від її пані.

Тим часом прибулі невдовзі після окупації з підрадянської України жінки справили на місцеве населення цілком протилежне враження. Ось, наприклад, як це описано в одному з меморатів: "По якомусь часі до командирів стали приїздити їх жінки. [...] Зате по жінках найвиразніше можна було пізнати жебрацьку нужду. Приїздили голі-босі й щойно в нас одягалися. Жінки командирів мали вигляд жінок з колгоспу. Свою приналежність до інтелігентської "кляси" (у "безклясовому" большевицькому суспільстві) вони зазначували коротко підстриженим волоссям та грубо пофарбованими вустами"⁶.

Жіноча краса, привабливість – це явище, що передовсім навіть на інстинктивному підсвідомому рівні приваблює візуальну увагу не лише мужчин, але й переважної більшості людей взагалі. Для широкого загалу жіноча зовнішність служить відправним стереотипом для вироблення opinii про інші сторони суспільного життя: побуту, культури, господарювання тощо. У нашому випадку оцінюється політика, ідеологія й економіка.

⁴Луньо Є. Політична сатира малих фольклорних жанрів (питання інтегральності) // Народознавчі Зошити.- 2007.- № 1-2.- С. 39.

⁵Польові записи фольклорних матеріалів Є.Луни.- Домашній архів Є.Луни.

⁶Західня Україна під большевиками IX.1939 – VI.1941. Збірник за редакцією Мілени Рудницької. Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці.- Нью Йорк, 1958.- С. 19.

Оці непривабливі жінки зі Сходу – це, передовсім, радянські й партійні функціонерки, або дружини державних, партійних і віськових службовців. В очах польського й українського населення Галичини вони – репрезентанти Радянського Союзу і прибули сюди як окупанти встановлювати кривавий більшовицький режим. А ще місцева людність побачила, що вони прийшли сюди панувати й грабувати. О.Харчишин констатує, що в оповідному фольклорі тих часів відобразилася низка історій про те, як ці жінки одягали до театру модні пенюари чи нічні сорочки з гардеробів покинутих помешкань багатих львів'ян, або використовували замість кухонного посуду порцелянові нічні горщики, так звані ноцники⁷.

У народній інтрепретації жінкам-“советкам” відмовлено в естетичнім смаку, почутті прекрасного і прагненні до нього. Та при цьому висміюється не стільки їх самих, скільки радянсько-комуністичну ідеологію, яка нівелює й уніфікує людську особистість не лише у плані політичному, але й культурному.

До негативного естетичного стереотипу радянських жінок включалася ще й така риса, як неохайність, негігієнічність. Так, в одному фольклорному творі на запитання: “Чому радянські жінки ходять в червоних беретках?”, була відповідь: “Бо радянські воші теж хочуть мати свій червоний куток”⁸. І при цьому “воші” – категорія політико-економічна, виступає колючим образним докором радянській державі за неспроможність забезпечити населення таким найнеобхіднішим і буденним предметом гігієни, яким є мило.

Сатира на жалюгідний побут “советок” – це також гротескні болючі кпини поляків і українців з масованої радянської пропаганди про те, що комуністи дбають передовсім про добробут і достаток простих людей. Радянська дійсність негативно, гнітюче вплинула й на побутову естетику місцевого населення. У мемуарах з цього приводу зазначено: “Всі мешканці спролетаризувалися, що аж прикро було дивитись, як на намул після повені. Зовсім позникали дамські капелюхи, запанувала простенька хустина й беретка: “гарна

стать” перетворилася в негарну. А всі чоловіки виглядали як робітники, що вертаються з праці”⁹.

Отже у розглянутих творах бачимо, як польське й українське фольклорне середовище, тількино зіткнувшись з радянськими реаліями, відразу об'єдналося й творчо кооперувалося у дошкульному висміюванні ідейно-політичного авантюризму, брехливої пропаганди, а також економічної неспроможності Радянського Союзу.

Московсько-комуністична окупація Західної України 1939 р. супроводжувалася непомірно активною і масовою агітаційно-пропагандивною діяльністю. “За дуже короткий час Львів прийняв большевицький, пролетарський вигляд. Усюди на стінах Сталін, Ленін, Маркс, серп і молот, червоний прапор, червона зоря. Скрізь напис: “Пролетарі всіх країн, єднайтеся”¹⁰.

Уся пропагандивна робота, принаймні на перших порах, велася українською мовою. Справжня експансіоністська сутність підписаного з Німеччиною таємного пакту Молотова-Ріббентропа прикривалася гаслами про ніби-то звільнення українців з-під гніту панської Польщі. На цей час Радянський Союз ще не збирався загравати з польськими “трудоарями”. Звідси в українському середовищі з'явилася новітня сатирична загадка: “Як перекладається польською мовою “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”?. Правильна відповідь: “Вшистки дзяди, гоп до купи!” [з пол. – *Усі жебракки, гоп до гурми!* – Є.Л.]¹¹.

Про виникнення цього твору, на жаль, не маємо якихось конкретних відомостей, а тому судити про це можемо лише на основі припущень. Тут можливі два варіанти. Або українці запозичили від поляків цей сатиричний переклад і в своєму середовищі трансформували його до жанру загадки, або це цілком українське творіння, оскільки польська мова на той час була зрозумілою для переважної більшості. Та як би там не було, у даному тексті органічно поєднані польські й українські художньо-поетичні засоби, і його ідея виражає українсько-польську солідарність у протистоянні московсько-більшовицькій експансії. Завдяки майстерному застосуванню художнього прийому пародіювання цей короткий вислів надзвичайно

⁷Харчишин О. Советська дійсність у фольклорі львів'ян... – С. 16-17.

⁸Винничук Ю. Перші совети очима львів'ян // Поступ.- 2005.-13 липня.

⁹Західня Україна під большевиками... – С. 21.

¹⁰Там само.

¹¹Польові записи... – Домашній архів Є.Луна

влучно викриває й дошкульно висміює комуністичну ідеологію.

Основне ідейно-тематичне навантаження цього твору несе на собі переклад іншомовного слова “пролетарі” саме як “жебраки”. Такий переклад не є ні випадковим, ні довільним, а має певну мотивацію. Наслухавшись пропагандивного тлумачення, що пролетарі – це особи, які нічого не мають, народ “прийшов” до досить логічного “висновку”, що це фактично ті самі жebraки. Тим більше, що цей висновок підтверджувався очевидними для народу реаліями, що одні й другі жили з чужої праці. Правда, перші – з того, що їм маючі люди, господарі, самі милосердно дали, а другі, пролетарі, з того, що самовільно й брутально відібрали у тих, які мають.

Слово “жебрак” як в українській, так і в польській мовах є багатозначним і вживається як у прямому, так і переносному значеннях. І обидва ці значення в художньому плані цілком вмотивовано ототожнюються з жebraками-пролетарями, й за допомогою цього прийому останні піддаються в’їдливому висміюванню. У первинному, прямому розумінні жebraки – це особи, що через поважні на то причини неспроможні себе утримувати, і з почуття людяності це взяло на себе суспільство. При цьому жebraки ніколи не претендують на чільне місце у суспільній ієрархії, бо ж розуміють, що залежать від осіб маєтних, від господарів. Тим часом жebraки-пролетарі всупереч усталеному суспільному порядку зухвало й безпідставно ламають свій залежний, маргінальний статус й позиціонують себе як керівну верству, рушійну силу суспільства. Народ, виходячи із традиційного громадського устрою і керуючись своїм здоровим глуздом, добре розуміє, до яких руйн і катастроф може прийти, коли суспільством стане керувати маргінес. І звідси цей чи не основний комуністичний постулат про так звану диктатуру пролетаріату народ у формі гострого й нищівного сміху цілковито заперечує.

Не менш важливе смислове навантаження у цьому творі несе на собі й інше, переносне значення слова “жебрак”. При цьому йдеться про осіб, що зробились жebraками без належних на то підстав. Вони ні каліки, ні хворі, ні престарілі, ні не потерпіли від природнього лиха, а лінохитери й дармоїди, які замість працювати, безсоромно паразитують на людській доброті й ми-

лосерді. Такі у громаді викликають справедливий осуд і зневагу, саме про них народна приказка говорить: “Чого бідний – бо негідний”.

І ось власне з цими одіозними жebraками народ бачить ще більш підстави ототожнювати пролетарів, оскільки одні й другі є аморальним елементом, що цілком незаслужено, а демагогічно прикриваючись бідністю, стали утриманцями на чужій праці й достатку. А коли хтось засумнівається у потребі їх утримувати, то вони готові вдатися до відкритого грабежу й розбою. Західноукраїнське населення все це мало можливість спостерігати на власні очі у вересні-жовтні 1939 р., коли більшовики разом з місцевим асоціальним елементом грабували й плюндрували фільварки та помешкання заможних осіб.

Цією другою аналогією народ іде ще далше у розвінчуванні й нищівному висміюванні московсько-комуністичної ідеології. Він влучно й дотепно стверджує, що пролетаріат не є жодною політичною силою, а лише аморальними голодранцями, що основний сенс свого життя вбачають у руйнуванні й грабунку. Про це, до речі, стверджували й самі більшовики. Так, скажімо, в одній з найпоширеніших у свій час пісень, військовому марші Самуїла Покрасса на слова П.Григор’єва “Белая армия, чёрный барон” чванливо заявляється: “Мы раздуваем пожар мировой, / Церкви и тюрьмы сравняем с землёй” [з рос. – *Ми роздухуємо світову пожежу, церкви і тюрми зрівняємо з землею.* – Є.Л.].

І останнім поетичним “ударом”, що особливо нищівно висміює цей відомий комуністичний лозунг-заклик до пролетарів усіх країн є майстерне використання вигуку “гол!”. Зазвичай у народному середовищі вигуки широко застосовуються у спілкуванні, а власне керуванні домашніми тваринами, оскільки звуки тварин теж відносяться до вигуків. Звідси аналізований твір, виходячи із своєї сатиричної, а значить деструктивної специфіки, через грубе спонукання-наказ у формі вигуку асоціативно відмовляє пролетарям у людській природі, а ставить їх на один рівень з тваринами.

Водночас, “зганяючи” в такій зверхньо-принизливій формі усіх жebraків-пролетарів до одного гурту, народний митець до основ розрушує первинний зміст цього культового комуністичного лозунгу. Якщо оригінальний текст закликає пролетарів усіх країн об’єднуватися з ме-

тою узурпації влади, то тепер у глумливий спосіб пролетарів-жебраків вилучають із здорового суспільства як аморальний і соціально шкідливий елемент. Цим народна сатира також кпить із ще одного демагогічного постулату – так званого комуністичного інтернаціоналізму.

Потужним сатиричним ефектом сповнений ще один польський твір антирадянського спрямування, що його також перейняли українці. Називається він “Оголошення на станції”*: “Увага**, увага! На стаціїє Люблін підходзі пулк кавалеріє радзецькей. Всім кобетам, вдувечкам, курвечкам, блядечкам – не даць, не даць і еше раз не даць. Но ктура шмата не витшима – моге даць, але гонорово, з тилу, як тему псеві. І за злотувке. Пендзесенць грош на шпиталь, і пендесенць грош на мидло, аби миць, миць і еше раз миць, аби тим москєвскім духем ані близько не смердзяло” [з пол. – *Увага, увага! На станцію Люблін прибуває полк радянської кавалерії. Всім жінкам, удовичкам, курвелям, блядюгам – не дати, не дати і ще раз не дати. Проте котра хвойда не витримає – може дати, але з гідністю, задом, як тому псові. І за золотого. П’ятдесят грош на шпиталь, і п’ятдесят грош на мило, щоб мити, мити і ще раз мити, аби цим московським духом і близько не смерділо.* – Є.Л.]¹². Не зважаючи на широке використання в системі художніх засобів і прийомів цього твору обценної лексики, він в українському сердовищі (також думаю, що й у польському) поширений як у соціальних сферах, схильних до вживання у своїй побутовій культурі вулгаризмів, сексуалізмів, арготизмів, просторозмовних слів, так і серед осіб з розвиненими естетичними смаками, у побутовій культурі яких обценна лексика є табуованою. Справа в тому, що політична сатира, особливо, коли вона є засобом ідейно-політичної боротьби на міжетнічному рівні, широко залучає у свій поетичний арсенал усі можливі художні прийоми і засоби, в тому числі й обценізви і при цьому значною мірою звільняє їх від культурного табування.

Історичну основу цього твору однозначно визначити є проблематично. Коли сприймати його як відображення реальних подій, то мова може

йти про радянсько-польську війну 1920 р. Проте, більш імовірно, що маємо справу з поетичною проекцією на 1939 р., або й 1944 р. Місто Люблін, згідно з властивим для фольклорної поетики прийомом локальної прив’язки подій, може бути лише одним з цілої низки художньо вимислених моделей. Водночас зазначимо, що для реципієнта при ідейно-тематичному осмисленні тексту конкретно-історична ідентифікація не завжди має істотне значення. Інколи навіть навпаки, її розмитість робить твір більш легшим, спрощеним у його прив’язці до радянської дійсності в цілому як системи, а не до окремого її конкретного прояву.

Між іншим, художня деталь “блядечка” – це слово російського походження – може бути польським запозиченням пізнішого часу, або навіть вже й українським привнесенням. У свою чергу це свідчить про тривале й інтенсивне побутування твору у польському, а можливо й українському середовищі.

Широке й відверте залучення в художню канву тексту обценної лексики вже на психоемоційному рівні сповнює його поетичне поле від’ємним, деструктивним зарядом. Цим прийомом не лише нівелюється, а навіть нищівно розгромлюється радянські агітаційно-пропагандивні постулати про визволення, про військову, політичну й культурну допомогу, про однакове й спільне прагнення поляків і росіян будувати соціалізм і так далі.

Польський асоціальний елемент, яким є різного роду розпусні жінки і повії, які у суспільстві зазвичай викликають неповагу, осуд і огиду, у співвідношенні з радянською армією вже від початку апріорі ставиться на одну ціннісну шкалу. Цей прийом так само апріорі констатує статус радянської армії, а в ширшому значенні й цілої московсько-комуністичної системи в усіх її проявах (ідеологічному, політичному, економічному, військовому, культурному та інших) як маргінальний, тобто не вартий уваги.

Невипадкове і значиме навантаження в ідейно-смислової структурі змісту несе факт, що радянське військо належало саме до кавалерії. Адже відомо, що кавалерія у свій час вважалася елітним родом військ, до неї відбирали найкращих. Отже, якщо вже радянська кавалерія наділена найгіршими якостями, то що ж тоді говорити про інші роди військ.

¹² Зап. Є.Луньо. 11.05.2007 р. у м. Яворові Львівської обл. від Федорця Михайла, 1946 р.н., осв. сер. спец.–Домашній архів Є.Луни.

Отже, образна картина починається з того, що без найменшого сумніву радянська армія – це рівня польському асоціальному елементу, причому такого низького гатунку, як розпусниці й повії. Звідси основна мета радянських солдат всупереч високопарним пропагандивним постулатам – це статева розпуста, проституція. Вже сам цей факт є особливо дошкульним, адже аморальне й розпусне військо не може бути високоідейним і боєздатним, а тому й не може сподіватися на перемоги. Водночас статева розпушеність радянських вояків асоціюється за законами багатоплановості художнього образу також і з політичною аморальністю московсько-комуністичної системи.

Але цей образ радянської армії не статичний, а динамічний, отож ця і так вже цілком негативна її оцінка опускається ще нижче. Рекомендація чи вимога до польських розгульних і продажних жінок не вступати у контакти з радянськими вояками в такий спосіб опускає соціальний і моральний статус цих останніх ще нижче. Вони навіть не достойні “мати справи” з польським маргінесом.

Наступний щабель сатиричної нігіляції – це прирівнювання радянських солдат до собак. В українській сатиричній естетиці собака передовсім різко негативний образ: поганий, невдячний, кусючий, жадібний, підступний¹³.

Далі – радянські вояки – венерично хворі та ще й не вважають за потрібне лікуватися, а продовжують поширювати хворобу. І накінець – від них нестерпно смердить. У цій образній інтерпретації вони з одного боку – цілковиті фізичні і духовні деграданти, навіть елементарно не дбають про особисту гігієну. А з іншого боку – незносний сморід іде від трупа, що розкладається, від падла. Отож в асоціативному сприйнятті вони також і живі трупи.

Така гротескна нищівна спрямованість проти війська виводиться з факту, що Радянський Союз використовував військову силу як основний аргумент своєї як зовнішньої так і внутрішньої політики, посилав з каральними функціями проти мирного населення для придушення демократичних і національно-визвольних рухів.

Водночас армія була одним з основних культу-

вих об'єктів московсько-комуністичної агітації та пропаганди. Про неї було складено й інтенсивно поширювалося у засобах масової інформації велику кількість урапатріотичних пісень. Так, в одній з них, уже згадуваній пісні “Белая армия, чёрный барон” зокрема співається: “Ведь от тайги до британских морей / Красная армия всех сильней” [з рос. – *Адже від тайги до британських морів Червона армія сильніша від усіх.* – Є.Л.]. Звісно, що уся ця надокучлива, основана на безсоромній брехні й безпідставному вихвалюванні пропаганда викликала у місцевого західноукраїнського люду відповідну реакцію, спонукаючи до гостросатиричного усно-поетичного протистояння цій пропаганді.

В українському середовищі образ радянської кавалерії у вузькому значенні, як війська, і в широкішому – як узагальнена репрезентація радянської влади і навіть усієї московсько-комуністичної системи взагалі, сприймається цілком адекватно з польським. Культурна маргінальність і морально-духовна деградація радянської армії є також об'єктом й української фольклорної сатири. Скажімо, вони й “шміраки” – тобто обмазані солідом (“Суне орда шміраків”)¹⁴, “сталінські діди” в значенні сталінські жебраки (“Вислав Сталін своїх дідів”)¹⁵, “голодранці” (“Прийшла сотня “Грузинова”)¹⁶, “босяки” (“В большевиків руді морди”)¹⁷, “московська голота”¹⁸ та інше.

Дуже колоритно це відображено й у численних народних оповіданнях. Як приклад, наведемо хоча б один ось такий: “Як прийшли москалі – дуже погане враження на людей справили. Військо всьо обдерте, зателепане, в тих своїх котелках варили рибу, замазані сажею. Одна жінка говорить: “Йой, дивися, та то якісь діди, а не військо, німці як виглядали, то не жаль ся було подиви-

¹⁴ Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940-2000-их рр. (історико-фольклористичне дослідження). – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2003. – С. 79.

¹⁵ Зап. Є.Луно 24.01.1996 р. у с. Наконечне Друге Яворівського р-ну, Львівської обл. від Гули Катерини, 1919 р. н., Бика Романа, 1928 р. н., Бик Катерини, 1928 р. н., Бика Богдана, 1959 р. н., Бик Ганни, 1958 р. н. – Домашній архів Є.Луно.

¹⁶ Дем'ян Г. Українські повстанські... – С. 179.

¹⁷ Пісні УПА / Збір. і зредаг. Зеновій Лавришин // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1996; Львів, 1997. – Т. 25. – С. 351-352.

¹⁸ Там само. – С. 328.

¹³ Василько З. Символіка фольклорного образу. – Львів: ДПА Друк, 2004. – С. 272-276.

ти". Вона думала, що то як при німцях можна голосно говорити і ніхто не розуміє. "А тиї, – каже, – всьо засмальдоване, закопчене, френдзлі висять". А якийсь жидок, з рижою невеликою борідкою, певно був який підфіцер чи офіцер, то вчув, і говорить до неї: "Ви не говоріте так, ми єсть рабоча армія, а немци – єто буржуазна армія. Как ви смееєте так гаваріть на на нашу рабочую армію"¹⁹.

Характерно, що у численній українській фольклорній сатирі ХХ ст. об'єктом зневажливого змалювання є також і польське, і німецьке військо, але ніколи воно не подавалося як брудне, голодне, розпусне. Звісно, що народна поетична уява не вдавалася до таких образних характеристик, бо вони не співвідносилися з дійсністю, й художня правда при цьому суперечила б історичній. Щодо інтерпретації цього твору в українському середовищі, варто також звернути увагу ще на таку одну деталь. Офіційно визначення "радянський" стосується усіх етносів Радянського Союзу, в тім числі й українців. Проте у свідомості самих українців, принаймні національно свідомих жителів Західної України, радянський – це чужий, ворожий і ідентифікується як московсько-комуністичний.

Одним з факторів живучості й активного побутування аналізованого і подібних зразків польської фольклорної сатири серед українців криється у використанні в них польської обценної лексики. Тут наявне певне психоемоційне й соціокультурне явище, коли внаслідок соціокультурних табу народ не вживає своєї обценної лексики, а чужу, до якої за стереотипною формулою "це не ми, а вони", табу можна й не застосовувати, або принаймні воно "поблажливе". При цьому, з одного боку реалізується потреба "міцно" висловлюватися, вдавшись до забороненої, хоча й чужої лексики, а з іншого – дотриматися табу стосовно рідної мови. Поряд з цим тут діє і ще одна стереотипна формула "вони такі ж як і ми", тобто, що не лише ми лихословимо, але й вони.

Цікавим і своєрідним як в ідейному, так і в художньому плані є і такий ось зразок фольклорної політичної сатири:

¹⁹Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / Записав і упорядкував Євген Луньо.– Т. 1: Наконечне Перше. Наконечне Друге.– Львів: Літопис, 2005.– С. 23.

Расцветалі яблуні і грушкі,
Отпердолів немец, припердолів рускі
[з пол. – *Розквітали яблуні й грушки,
Відпердолів німець, припердолів росіянин. – Л.Є.]*²⁰.

Записали ми його від корінного жителя українських земель, що опинилися у складі Польщі. Примітно, що респондент, за його словами, перейняв цей твір, працюючи у 1974-75-их рр. в Україні біля Харкова, від одного військового українця. Цілком імовірно, що цей останній у певний час проходив службу у радянських військах, дислокованих на території Польщі, і там засвоїв цей твір.

Польський фольклорист Войцех Лисяк подає у своїй публікації дещо змінений варіант цієї сатири:

Rozkwitały jabłonie i gruszki,
Uciekł Niemiec, wpierdolił się ruski...
[з пол. – *Розквітали яблуні й грушки,
Утік німець, вердолівся росіянин... – Л.Є.]*²¹.

Наявність варіантів вказує на інтенсивне й тривале побутування цього твору.

Аби більш повно й виразно розкрити ідейно-художнє багатство наведеної нами монострофи, вдамося до дещо ширшого її аналізу.

Досить ефективно смислове навантаження цього тексту несе на собі його білінгвальність, поєднання російської і польської мов. Кожна з цих мов виконує окрему специфічну функцію, а їхнє органічне поєднання у свій спосіб підсилює поетичний вплив на реципієнта.

Перша половина аналізованого твору – це початковий рядок з відомої радянської пропагандивної пісні М.Блантера на слова М.Ісаковського "Катюша". Штучно роздувши його популярність, цей твір зробили візитною карткою, класичним репрезентантом радянської соціалістичної культури. Хоча на перший погляд її мотив має любовний характер, насправді він покликаний пропагувати й уславляти радянський урапатріотизм і мілітаризм.

²⁰Зап. Є.Луньо 18.11.2006 р. у м. Устрикі Долішні Підкарпатське воєв. Польща, від Голубовського Тадея, 1938 р. н.– Домашній архів Є.Луна.

²¹Łysiak W. Oblicza folkloru – folklor polityczny // Konteksty.– Polska sztuka ludowa.– 1990.– № 2.– S. 16.

Цією піснею радянська пропаганда прикривала експансіоністську загарбницьку політику стосовно окупованих нею країн Європи, в тому числі й Польщі. Мовляв, несуть їм не гніт і репресії, а “обдаровують” їх своєю “великогуманною” культурою. Польський народний митець не лише без труда розгадав цей дешевий пропагандивний хід, але й своїм уснопоетичним словом завдав йому нищівного удару.

Коли цю першу стрічку сприймати автономно, то на перших порах виникає враження, що пісню “Катюша” дійсно сприймають щиро, як мистецьку річ, отже, й підтримують радянський протекторат над Польщею і навіть таким чином вдячні Радянському Союзові. Маленька художня деталь – перекинутого автентичного слова “груші” на “грушкі” – на початку викликає враження ревної і щирої готовності сприймати цю пісню, навіть не встигнувши вивчити точно її текст. Та через мить реципієнт відкриває для себе зовсім іншу функцію цього перекинутого слова – це і підлаштування під наступну риму, і зумисне псування пісні з метою її осміяти.

Другий рядок – хоча коротка, але влучна інтерпретація зміни суспільно-історичного становища Польщі наприкінці Другої світової війни. Основне ідейно-сміслові й психо-емоційне навантаження цього рядка – це різко негативна гостросатирична оцінка німецьких нацистів, що втікли з польської землі, і росіян, що прибули.

Виходячи з історичних реалій, основне вістря цієї сатири спрямоване передовсім проти останніх, бо ж гітлерівці вже зазнали краху і відійшли у політичне небуття, а росіяни присутні у сучасному й очевидно, у подальшому майбутньому. Ще виразніше антимосковське спрямування цього твору демонструє його варіант з польської публікації, адже слово “uciekł” менше позначене негативною експресією, ніж слово “wpięrdolił się”.

Саме націленість цього твору проти Радянського Союзу спричинилася до його тривалого інтенсивного життя, оскільки робила його актуальним упродовж усього існування московсько-комуністичної імперії. Завдяки цьому ідейному змісту його й перейняли українці.

Основним художнім засобом аналізованого твору є метафора, виражена обценною лексикою. Йдеться про сексуалізми “відпердолитися” та “припердолитися”. Вже виходячи з того, що

саме сексуалізми відносяться до найбільшою мірою табуованої групи обценізмів, то виражена ними метафора наділена дуже великим експресивним потенціалом і відзначається особливим ефективним психо-емоційним впливом на реципієнта. Адже, як зазначає Л.Ставицька, чим міцнішим є табу, яке порушується, тим різкішим є збудження як реакція на нього²².

Оскільки цих два наведені вище слова є однокореневі, то про художню природу їхньої сатиричної динаміки говоритимемо на прикладі одного, останнього.

Отже, відоме й українцям слово польського походження “припердолитися” за “Словником нецензурної лексики” має лексичне значення “причепитися до кого-небудь”²³. Його ще також можна розуміти як “присікатися”, “нав'язатися проти волі”, “надокучити”, “завдавати клопотів”. Водночас його семантика наділена потужним інвективним смислом, що виражає різко негативну, дошкульно-зневажливу оцінку того, до кого відноситься. А приналежність цього слова до розряду вульгарно-просторозмовної лексики також вказує, що зазвичай вживається воно стосовно осіб соціального дна, маргінесу.

У нашому ж тексті мова йде не про окрему особу. Росіянин тут вжитий узагальнено як втілення Радянського Союзу у його найширшому розумінні: і влада, і армія, й ідеологія, і політика, і економіка. Отже сатиричний ефект полягає в тому, що про усю державу в особливо дошкульний і зневажливий образний спосіб говорить як про маргінесу, цебто ідейне, політичне, економічне звиродніння.

Вироблене другим рядком деструктивно-інвективне поетичне поле поширюється і на перший рядок твору, таким чином переводячи сприйняття культової радянської пісні в іронічно-насмішливу площину.

Ще один надзвичайно образливий сатиричний удар по Радянським Союзі аналізований твір наносить тим, що через маркування однокореневими

²²Ставицька Л. Обценний та еротичний простір української мови // Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обценізми. Евфемізми. Сексуалізми.– К., 2008.– С. 14.

²³Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обценізми. Евфемізми. Сексуалізми.– К., 2008.– С. 313.

обсценізмами ставить його на одну оціночну шкалу із його смертельним ворогом – нацистською Німеччиною, мовляв, яке пішло, таке й прийшло.

Слід зазначити, що таке саме однаковою мірою негативно-зневажливе трактування німецького нацизму і московського комунізму властиве й для українського фольклору. Це явище ми почасті вже розглянули у своїй статті “Сталін і Гітлер у народнописенній сатирі”²⁴.

І накінець, сатиричний ефект розглядуваної монотрофи підсилюється ще й наявністю різкого контрасту у ракурсі агітаційно-пропагандивному. Цей маленький, із двох стрічок твір уцент розбиває та ще й глумиться над масштабними зусиллями радянської пропагандивної машини переконати поляків, що, мовляв, Радянський Союз звільняє їх від нацистів і допомагає будувати вільну соціалістичну Польщу.

Окремі зразки польської антирадянської сатири публікувалися у виданнях Української Повстанської Армії, дислокованої на Закарпатті. Хоча й з позначкою, що це фольклорні матеріали, але надруковані вони як ідейно-попагандивний матеріал, а тому, звісно, не супроводжуються жодними коментарями чи примітками фольклористичного характеру. Подані вони у ширшому контексті української, в тому числі й польськомовної, протипольської сатири. Висновок про власне польське походження щонайменше двох-трьох з них опирається лише на наші логічні міркування.

Один з цих творів: “Продавці газет рекламують – “Жечпосполіта” спшедана, “Вольносьці” нема, а ест тилько “Русская Правда” [з пол. – ...“Річпосполіта” продана, “Волі” немає, а є лише “Російська Правда”. – Є.Л.]²⁵. Недавно ми зафіксували на Яворівщині інший варіант цього твору – “В комуністичній Польщі продавець газет викрикував: “Жечпосполіта” спшедана, “Жице Варшави” юж сен скончыло, позостала тилько “Московская правда” [з пол. – ...“Річпосполіта” продана, “Життя Варшави” вже скінчилось, а залишилась лише “Московська правда”. – Є.Л.]²⁶. Хоча й не маємо якихось конкретних фактів, але з усією імовірністю припускаємо,

що виник він у середовищі польської опозиції і збройного підпілля у протистоянні з новим окупантом Польщі – Радянським Союзом та його маріонетковим сателітом – польським комуністичним режимом. Як би там не було, але жодна підпільна збройна боротьба не може обходитися без ідеологічно-пропагандивного забезпечення. В умовах підпілля, коли недоступні державні засоби й ресурси, їхнє основне навантаження бере на себе фольклор – як масова ідейно-політична зброя, котрою народ майстерно володіє і якої дуже важко його позбавити.

Ідейно-тематичний зміст твору, його актуальність слід розглядати у широкому контексті тогочасної суспільно-політичної ситуації в Польщі, яку Радянський Союз перетворив на свою сателіта-маріонетку.

Художнє вирішення цього тексту досягається завдяки майстерному застосуванню двох поетичних прийомів. Перший – двояке; пряме й переносне, символічне трактування назв газет. Другий – так само двозначне трактування вигуку продавця газет. Це невинне й буденне повідомлення водночас виступає відвертою і правдивою констатацією тогочасного політичного становища народної Польщі. Ця двозначність, будучи сповнена несподіваним і влучним поєднанням суттєво відмінних між собою побутового й політичного аспекту, також виступає потужним джерелом комізму.

Аналізований фольклорний текст дієво протиставляється масованій комуністичній пропаганді, що, мовляв, Радянський Союз визволив поляків і від німецьких нацистів, і від їхніх власних капіталістів і буржуїв та допомагає їм будувати незалежну народну Польщу. Опозиція влучно і дотепно вказує справжню окупаційно-колоніальну сутність радянського “визволення і братньої допомоги”. Також твір в’їдливо кепкує з тих поляків, хто повівся на ворожу пропаганду і став на шлях зради польських національно-державницьких інтересів, “продав” Річпосполіту, тобто республіку, самостійну державу.

В українському середовищі ця сатирична паремія сприймалася, очевидно, в дещо іншому ідейно-тематичному ракурсі. Стосовно загарбницької інтерпретації Радянського Союзу, то його розуміння було адекватне з польським. А от щодо польської сторони, то українці трактують його

²⁴Луньо Є. Сталін і Гітлер у народнописенній сатирі // Визвольний Шлях.– 2008 (Квітень-червень).– С. 93-105.

²⁵Підпільні журнали Закарпатської України. Літопис УПА.– Т. 16.– Торонто: Літопис УПА, 1987.– С. 479.

²⁶Польові записи... – Домашній архів Є.Луна.

ширше. З одного боку – як і польське підпілля, проти колаборантів, а з іншого – і проти самого підпілля, яке теж опинилося в жалюгідному стані: з втраченою державністю й окуповане ворогом.

Висміювання українцями польської опозиції виводиться з певних суспільно-історичних помилок Лондонського уряду. Замість того, аби відбудувати незалежну державу на своїх етнічних землях у тісній співпраці з українським націоналістичним рухом, то вони, не спромігшись адекватно оцінити тогочасне геополітичне становище у Європі, взялися до історично цілком безперспективного наміру відбудувати Польщу “од можа до можа” [з пол. – від моря до моря. – Л.Є.].

У роки збройного опору радянській окупації в українському середовищі ця проблема була досить актуальною, її відображення у фольклорі було непоодиноким явищем. Наприклад, гостру сатиру на польський еміграційний уряд також зустрічаємо у поширеній повсанській пісні “Іхав Гітлер на візочку”:

У Лондоні ляхи мріють
з нами воювати –
бо “од можа аж до можа”
хочуть “Польску” мати²⁷.

Та пізніше, коли і польський, й український збройний опір московським окупантам припинився, претензії до польського підпілля вже втратили свою актуальність і твір став передовсім сприйматися як консолідована польсько-українська фольклорна атака на радянську систему.

Таку ж саму генезу й динаміку ідейно-тамагичної інтерпретації в українському середовищі має ще один народно-сатиричний твір – абрєвіатура: “ПОП – пелньонци обов’язки поляка” [з пол. – ...виконуючий обов’язки поляка. – Л.Є.]²⁸.

У поданому нижче коментарі зазначено, що це “большевицькі старшини у війську та інші большевицькі наставники з польськими фальшивими документами, які вдають поляків”²⁹. Не знаємо, чи ця абрєвіатура була офіційною, а чи суто фольклорною креатурою, тут мали б внести яс-

ність польські колеги. Більш імовірно, що її походження народне. Відомості про це явище зустрічаємо в “Історії Польщі”, і там цих радянських осіб названо “дорадниками”³⁰. Навіть якщо припустити, що це офіційне утворення, то у фольклорному сприйнятті його семантика означає іронією.

Сатиричні абрєвіатури як жанровий різновид новочасних паремій в українській фольклористиці проникливо розглянув М. Чернопиский³¹. Певну увагу приділили їм й ми у ширшому контексті політичної сатири малих фольклорних жанрів³². Аналізована абрєвіатура примітна оригінальним застосуванням білінгвізму як художнього прийому. Найперше вже сама констатація факту, що у народній Польщі у всіх важливих ділянках державного життя реально керують росіяни, є для поляків, передовсім колаборантів, надзвичайно дошкульним. І в очах росіян, і в своїх власних очах вони відчують себе неповноцінними і підневільними, а звідси й болюче приниженими. Адже, як виникає з усього цього, вони на своїй власній землі, з “крві і косьці” поляки, виявляється, є неспроможними бути господарями у своїй державі, отож “запросили” собі росіян, щоб ті навчили їх “виконували обов’язок поляка”.

Та водночас цей факт ще й супроводжується потужним комічним ефектом. Він оснований на майстерному обігруванні однакового звучання, але різного лексичного значення слова “поп” у польській і російській мові.

У росіян “поп” – це священик, звісно, православного обряду. Звідси ось ця лексема “поп” з одного боку дошкульно висміює росіян, а з іншого – діткливо кепкує над релігійною гідністю поляків.

Усі ці російські радники й наглядачі, будучи відрядженими з ідейно-пропагандивних та репресивних органів, зрозуміло, були перевіреними й надійними комуністами. І ось ті особи, які згідно зі своїми ідейними та моральними переконаннями

³⁰Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів.– Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002.– С. 537.

³¹Чернопиский М. Фольклорна політична сатира 20-их рр. ХХ ст. у записах Сергія Єфремова.– Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.

³²Луньо Є. Політична сатира малих...– № 1-2.– С. 40-41.

²⁷Пісні УПА...– Т. 25. – С. 353.

²⁸Підпільні журнали Закарпатської України. Літопис УПА.– Т. 16.– Торонто: Літопис УПА, 1987.– С. 479.

²⁹Там само.

є ворогами релігії, церкви, священників і повинні їх поборювати, тепер за іронією самі стали “попами”. Цей художньо змодельований парадокс за законами динаміки художнього образу асоціативно може розгортатися й в інші комічні інтерпретації отих “попів” та їхньої у Польщі діяльності.

Сатиричне спрямування аналізованого твору проти поляків опирається на певне історичне підґрунтя. Упродовж попередніх віків своє загарбання й поневолення України поляки прикривали серед іншого й нібито боротьбою за чисту правдиву християнську віру, якою у їхньому розумінні був тільки римо-католицизм, а православ'я вважали протестанством, схизмою. Звідси у польському суспільстві виробився негативний стереотип православного попа, він став об'єктом насмішок і зневаги за свою нібито неохайність, некультурність, меншевартість. Це яскраво змалював в одній із співомовок С. Руданський, де польський пан звертається до українських селян:

Jak wy, chłopie, tego pora
 Sałujecie w ręce?
 Ja bym jego nie sałował,
 Żeb brali na mekę,
 Już bym wolał psa sałować
 [з пол. – Як ви, селяни, цього попа
 Цілуєте в руку?
 Я б його не цілував,
 Навіть якби мене катували,
 Я б вже краще пса цілував. – Л.Є.]³³.

Та навіть українських греко-католицьких священників польська художня і мемуарна література передвоєнного і воєнного періоду часто принизливо називає попами й подає у зневажливому ракурсі³⁴.

І ось тепер за іронією долі ці “попи” є керівниками й наставниками. Поляки мають їх у всьому слухати, мають бути їм покірні й боятися їх. Для польського честолюбного гонору це просто-таки вбивче приниження.

Для польської опозиції дана абрєвіатура – це сатира на своїх співвітчизників – радянських колаборантів, а водночас і самосатира на весь польський загал. Для українців ще на перших по-

рах вона мала двобічне спрямування: як проти поляків, так і проти росіян, а з часом все більше набувала лише антирадянського смислу. Тим паче, що кадрова експансія росіян на Україну була ще масштабніша і триваліша. В українському національно свідомому середовищі нав'язані офіційною пропагандою назви росіян “старші брати”, “визволителі” набули іронічного змісту. Імперське експлуататорське ставлення росіян до українців сатирично осмислює приказка “Любімся як брати, але ділимося порівну”³⁵. У цьому плані можна говорити про певну типологічну ідейно-тематичну подібність цих українських зразків із проаналізованою польською абрєвіатурою.

Варто зупинитися на аналізі ще одного польського сатиричного твору, що ми зафіксували на українському пограниччі:

Ой Герек, Герек, не сядай на тен роверек,
 Бо тен роверек – то ест холерик:
 Руска рама, польське кулка
 І поедзеш як Гомулка
 [з пол. – Ой Герек, Герек, не сядай на цей велосипед,
 Бо цей велосипед – це холерик:
 Російська рама, польські колеса –
 І поїдеш як Гомулка. – Л.Є.]³⁶.

На час запису в українському середовищі його конкретно-історична основа, як показали наші обстеження, сприймалася досить розмито. Респондент лише був обізнаний, що Герек і Гомулка – це керівники комуністичної Польщі, які змінили один одного на цьому посту.

Основний чинник, що прислужився до проникнення й побутування цього твору серед українців – його антирадянське спрямування. Образ велосипеда, до речі, досить поширений в польській а відтак і в українській жартівливій пісенності, тут – це оригінальне й комічне втілення політики соціалістичної Польщі. А російська рама – це образна вказівка, що основу цієї політики становлять директиви Москви. Польське керівництво є всього лиш безвольним і безумним їх виконавцем. При цьому це виконання веде керівників до особистого кар'єрного фіаско.

³³Руданський С. Співомовки, переклади та переспіви. – К.: Наук. Думка, 1985. – С. 104.

³⁴Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі. – Львів: Троян, 1992. – С. 36-37.

³⁵Польові записи... – Домашній архів Є.Луня.

³⁶Зап. Є.Луня 24.05.2006 р. у м. Яворів Львівської обл. від Вербенця Івана, 1954 р. н., о. вища. – Домашній архів Є.Луня.

Даний твір – це знову ж таки влучне й дотепне заперечення офіційних ідейно-пропагандивних постулатів, що, мовляв, Польща є незалежною державою, а Радянський Союз є її другом і захисником. В образі цієї польської маріонеткової держави українці вбачали свою українську державу, яка у складі Радянського Союзу ще більше не мала нічого спільного ні з незалежністю, ні з демократією.

У середовищі львівських студентів на поч. 1980-их рр. ми почули загадку, а точніше своєрідну модифікацію цього жанру: “Що то таке: вельке, червоне, кончи се на “й”?” [з пол. – *Що це таке: велике, червоне, закінчується на “й”?*]. – Л.Є.]³⁷.

Оригінальність цього твору полягає в тому, що у ньому також прихований певний жарт, за народною термінологією – підколка. Зазвичай цю загадку завдають у контексті розповідання вульгарних анекдотів, правомірно сподіваючись, що найбільш ймовірною відповіддю буде поширений обценізм “х...й”. І якщо так, то тоді запитувач розчаровує того, хто відповідав: “Ні, неправильно. То Звйонзек Радзецькій”. Як можливий варіант, коли відповідач соромиться назвати відповідь, мовляв, вона вульгарна, то чує репліку на кшталт: “Це зовсім не те, що ти подумав. Це Звйонзек Радзецькій”.

Як бачимо, Радянський Союз, з його ушлявленням й возвеличенням аж до культу офіційною пропагандою, у цьому творі через досить оригінальне художнє вирішення принижений й оглумлений шляхом поміщення його в одне асоціативне поле з вульгаризмом дуже низької, образливої і профануючої експресії.

На нашу думку, передовсім завдяки цій новаторській цікавій художній формі даний твір проник в українське середовище, та попри те він також приваблював своєю спрямованістю проти Радянського Союзу, нищівним його висміюванням.

Побутувала у Західній Україні, зокрема у Львові, й ще одна польська антирадянська сатира:

Пуйдзе Каня, пшийдзе Ваня,
Бендзе конец валенсаня

[з пол. – *Піде Каня, прийде Ваня,
Буде кінець тиняння. – Л.Є.*]³⁸.

Хоча респондент заявив, що це уривок, можливо, закінчення якоїсь більшої пісеньки, але цей твір в українському середовищі сприймається як цілком самодостатня приказка. Вона в оригінальній художній формі влучно окреслює можливу перспективу суспільно-політичного стану, що в часи “Солідарності” міг скластися в Польщі. Змальовується ця перспектива хоча й в жартівливому ракурсі, але дещо песимістично.

У творі констатується, що попри потужні демократичні віяння у Польщі, для неї все ще цілком реальною є безпосередня агресія Радянського Союзу, який, не вагаючись застосувати армію проти мирного населення, може брутально розгромити польський національно-демократичний рух.

Українці цією приказкою виражають симпатією і підтримку поляків, а також і боязнь за них, оскільки добре розуміють, що поляки борються не лише за свою свободу, але й усієї Східної Європи а також і поневолених народів СРСР. Як засвідчив подальший хід історії, такі міркування були істинними.

А боязнь за поляків в українців ішла від того, що вони значно масштабніше, ніж поляки зазнали “братньої опіки” московського імпербільшовизму. Водночас відчувався вже й початок кінця прогнилої радянської системи, яка, проте, у такій ситуації могла ще бути особливо грізною і небезпечною. На щастя, ці побоювання не справдилися, поляки не повторили кривавої долі угорців 1956 р.

Художнє вирішення у цьому творі розгортається навколо оригінальної образної інтерпретації трьох осіб. Станіслав Каня – у 1980-81 рр. партійний і державний промосковський керівник Польщі, що в його особі польський народ хотів усунути комуністичний режим.

Ваня – це стереотипне узагальнене ім’я для номінації російського етносу, у цьому творі воно позначає московсько-комуністичний режим.

Велемовною, кілька-плановою у цій приказці є образна інтерпретація слова “валенсаня”, (по-українськи – “тиняння”, “сновигання”). Найперше воно асоціюється із прізвисьмом лідера “Со-

³⁷Польові записи... – Домашній архів Є.Луня.

³⁸Зап. Є.Луньо 25.11.2006 р. у м. Львові від Маркова Ігоря, 1963 р.н., о. вища. – Домашній архів Є.Луня.

лідарності” Леха Валенси. А звідси “валенса-ня” тут набуває двозначності, яка диференціюється на міжетнічній основі. В розумінні поляків-опозиціонерів – це народно-демократичний і національно-визвольний (від московської гегемонії) рух під керівництвом Валенси і його соратників. А в сприйнятті Радянського Союзу та його польських апологетів – це емоційно й семантично негативне слово на позначення інспірованих Заходом антисоціалістичних, антипольських заворушень. У такий спосіб підготовлялося пропагандивне оправдання можливої “братньої допомоги” комуністичному режимові Польщі збройно розправитися з опозицією.

Водночас ця приказка також виражала побоювання деяких поміркованих поляків, аби внаслідок радикальних дій “Солідарності” по усуненню від влади С.Кані не сталося відкритої збройної інтервенції Радянського Союзу. З цього приводу в ті часи у Польщі була поширена приказка “Краще Кая, ніж на танку Ваня”³⁹, що тематично, а можливо й генетично споріднена з наведеним вище твором.

У часи польської “Солідарності” побутувала в Галичині ще й наступна паремія: “Новини польського радіо: “Дзись страйкуйов вшистке воеводства, кромє воеводств Львовського, Станіславського і Тернопольського” [з пол. – *Сьогодні страйкують усі воеводства, окрім воеводств Львівського, Тернопільського і Станіславського.* – Л.Є.]⁴⁰.

Якихось конкретних відомостей, де, в Польщі чи в Україні, виник цей твір, у нас немає, отож з цього приводу можна висловлювати лише припущення. Та як би там не було, завдяки своєму актуальному ідейно-художньому змістові він міг побутувати одночасно у двох середовищах: українському і польському. При цьому в обох народів він набув дещо відмінної ідейно-тематичної інтерпретації.

Поляки тут, очевидно, хотіли б акцентувати увагу на своїй історичній пам’яті, на бодай жартівливому іронічному реанімуванні Польщі історичної “од можа до можа”. Іронія для поляків полягає у тому, що ця ностальгія по колишній польській державі висловлюється у момент, коли

стоїть питання взагалі про існування польської держави як такої. У ті часи імовірною була можливість, що вона взагалі може стати республікою у складі СРСР.

Для українців же ідейно-тематичне наповнення цієї паремії було контрверсійним. З одного боку для них цілком неприйнятливими а навіть ворожими є претензії поляків на колишню свою українську займанщину, навіть якщо вони висловлені у жартівливо-іронічному тоні. Тим паче, що вираження цих колоніальних аспірацій у масовій свідомості були непоодинокими, про що свідчить, наприклад, і приказка: “Єще бомбка атомова, і вруцїми внет до Львова” [з пол. – *Ще одна атомна бомбочка, і повернемося знову до Львова.* – Л.Є.]⁴¹. А з іншого боку, виходячи з конкретної суспільно-політичної ситуації, українці готові ці претензії толерувати заради ідеї страйкової боротьби. При цьому вони в такий оригінальний поетичний спосіб виражають свою ідейно-політичну й духовну єдність з поляками. Таким чином Західна Україна солідарна з Польщею у її протистоянні з комуністичною владою і Москвою та демонструє потенційну готовність виборювати і власну, українську незалежність.

Таким чином у підсумку констатуємо, що проникнення й побутування польської фольклорної антирадянської сатири в українське середовище є окремим своєрідним явищем. На основі розгорнутого аналізу низки текстів видно, що польські твори не залишалися іноземним тілом, а органічно й результативно прилучалися до вирішення тих проблем і завдань, які стояли на порядку денному української усної словесності політичного спрямування. У плані ідейно-тематичному це прояв українсько-польського народного порозуміння й мистецької співпраці у протистоянні спільному політичному ворогові, яким для них у ХХ ст. був Радянський Союз з його експансіонізмом, екстремізмом і тоталітаризмом, з його авантюрним прагненням до світової гегемонії.

Як мистецько-поетичне явище, воно і сьогодні продовжує побутувати в українській масовій культурі. Сподіваємося, що ці твори ще не раз привертатимуть до себе увагу як українських, так і польських дослідників.

³⁹Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів...– 2002.– С. 619.

⁴⁰Польові записи...– Домашній архів Є.Луна.

⁴¹Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших...– С. 553.